

О. Л. Вакуленко

кандидат психологічних наук,
асистент кафедри загальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

І. К. Чанчиков

аспірант кафедри загальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проблеми ціннісних орієнтацій та їхнього впливу на життєстійкість. Проаналізовано різні підходи вчених до визначення категорій «ціннісні орієнтації» та «життєстійкість». Автори акцентують увагу на тому, які цінності можуть впливати на рівень життєстійкості.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, аксіологія, структура цінностей, життєстійкість, особистість.

Постановка проблеми. Цінності впливають на прийняття рішень, регуляцію поведінки, способи та види реакції людини на подію чи ситуацію. Вони допомагають людині знайти ресурси для подолання стресів. Як правило, сформувавши свою ціннісну картину світу, людина зберігає її незмінною практично протягом усього життя. Така картина формується переважно на тому етапі соціалізації, який безпосередньо передує періодам зрілості. Далі аксіологічна система змінюється зазвичай тільки в кризові періоди. Ці зміни стосуються в основному структури цінностей і відображають зміни пріоритетів, внаслідок чого одні цінності стають більш значущими, інші відходять на задній план у процесі становлення і розвитку особистості.

Ключову роль у цьому процесі відіграють стресостійкість людини, її вдоволеність життям та працездатність. Об'єднуючи ці характеристики, американський психолог С. Мадді увів термін «життєстійкість».

Поняття «життєстійкість» відображає з точки зору С. Мадді психологічну живучість і ефективність людини, а також є показником її психічного здоров'я. Ставлення людини до змін, як і її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами, котрі допомагають ефективно реагувати на ці зміни, визначають, наскільки особистість здатна впоратися із труднощами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціннісні орієнтації розглядалися багатьма вченими. Зокрема, А.Г. Здравомислов і В.О. Ядов розглядали ціннісні орієнтації як найважливіший компонент структури особистості, який визначає її поведінку і ставлення до праці. На їхню думку, ціннісною орієнтацією слід вважати «установку особистості на ті чи інші цінності матеріальної та

духовної культури суспільства» [2, с. 64]. Вони говорять про те, що «ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, в них ніби підсумовується весь життєвий досвід, накопичений особистістю в її індивідуальному розвитку. Це компонент структури особистості, котрий являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються думки і почуття людини і з точки зору якої вирішуються багато життєвих питань» [2, с. 32].

Аналогічне, дещо розширене визначення дає А.Г. Здравомислов у своїй монографії: «Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань. Вони відмежовують істотне і важливе для людини від несуттєвого. Сукупність сформованих, усталених ціннісних орієнтацій утворює свого роду вісь свідомості, що забезпечує стійкість особистості, спадковість певного типу поведінки і діяльності, виражену у спрямованості потреб та інтересів. Внаслідок цього ціннісні орієнтації виступають важливим чинником, що обумовлює мотивацію дій і вчинків особистості» [3, с. 156]. На думку В.О. Ядова, «основним змістом ціннісних орієнтацій особистості виступають політичні, світоглядні, моральні переконання людини, глибокі і постійні прихильності, моральні принципи поведінки» [2, с. 121].

Однак залишається відкритим питання про ґенезу особистісних ціннісних пріоритетів, про взаємозв'язок матеріальних і духовних цінностей, про роль культурних традицій у формуванні аксіологічних орієнтацій, вплив соціально-історичних чинників і життєвого досвіду індивіда. Якими ж є наслідки маргіналізації базових духовних цінностей і переважання матеріального начала для життєстійкості особистості?

У вітчизняній соціальній психології одним із перших до розширеного дослідження проблеми цінностей звернувся В.Б. Ольшанський, який розумів під ціннісними орієнтаціями цілі, прагнення і життєві ідеали, розглядаючи їх у вигляді системи певних норм, прийнятих у груповій свідомості. На думку В.Б. Ольшанського, на індивідуальну систему цінностей безумовно впливає групова свідомість: «Індивідуальні відхилення від системи цінностей групи відображаються в поведінці індивіда. Це визначає ставлення до нього в колективі, котре у цьому випадку виступає як фактор групового контролю. Це ставлення може виступати і як детермінанта, відповідно до якої людина змінює свою ціннісну орієнтацію» [7].

Отже, вимальовується інший аспект життєстійкості: здатність людини зберігати та зміцнювати певну систему цінностей всупереч груповому контролю. Така здатність напряму пов'язана із духовним потенціалом особистості, який і забезпечує стресостійкість. Це коло проблем досліджував С. Мадді.

Уведений ним термін "hardiness" Д.О. Леонтьєв запропонував перекласти як життєстійкість [4]. Теорія С. Мадді виникла у зв'язку із розробкою проблем творчого потенціалу особистості і регулювання стресу. Ці проблеми найбільш логічно пов'язуються, аналізуються й інтегруються в рамках розробленої ученим концепції. Через поглиблення компонентів залученості, контролю і виклику (прийняття виклику життя), позначених як "hardiness", людина може розвиватися, збагачувати свій потенціал і долати стреси, які зустрічаються на її життєвому шляху.

С. Мадді і Д. Кошбі розробили психометричний метод вимірювання "hardiness", співвідносний за шкалами із Міннесотським багатофакторним особистісним опитувальником [9]. Результати цієї роботи переконують, що "hardiness" є загальною мірою психічного здоров'я людини. Поняття "hardiness", або ж стійкість, важливе насамперед у контексті проблематики подолання стресу. Особистісна якість

"hardiness" активує конструктивні засоби захисту, спрямовуючи людину до перетворювання стресогенних життєвих подій. Ставлення людини до змін та її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами визначають, наскільки особистість здатна впоратися із життєвими негараздами.

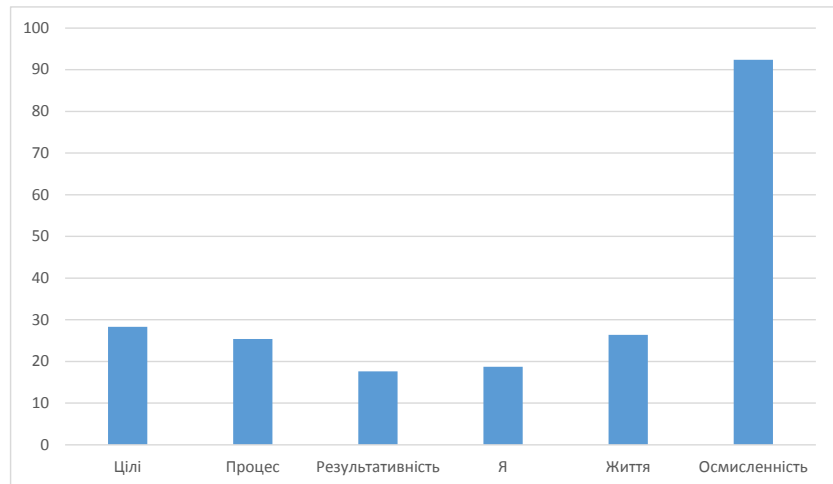

Рис. 1. Тест сенсожиттєвих орієнтацій

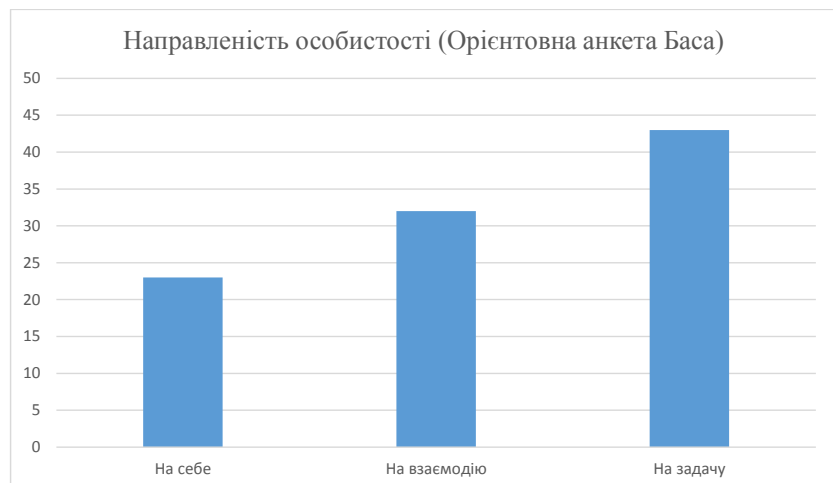

Рис. 2. Направленість особистості (Орієнтовна анкета Баса)

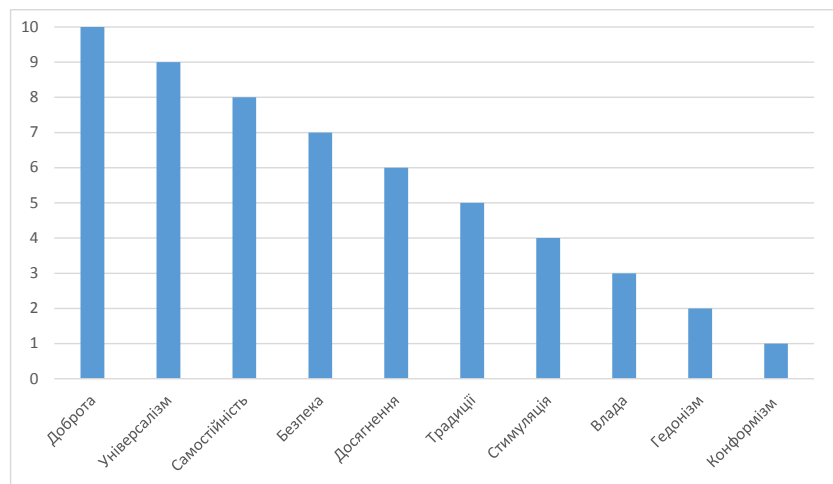

Рис. 3. Опитувальник цінностей Шварца 1 (на рівні нормативних ідеалів)

Мета статті. Представити результати дослідження впливу ціннісних орієнтацій на життєстійкість особистості людини.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилось протягом 2017 року шляхом інтернет-анкетування в онлайн режимі. Вибірка складалася із 50 осіб віком від 18 до 35 років.

У дослідженні було використано такі методики:

1. Тест сенсожиттєвих орієнтацій (адаптація Д.О. Леонтьєва);
2. Орієнтовна анкета Баса (Ціннісні орієнтації особистості);
3. Ціннісний опитувальник Ш. Шварца;
4. Тест життєстійкості С. Мадді (адаптація Д.О. Леонтьєва і О.І. Расказової).

За методикою «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» було визначено ступінь вираженості базових цінностей для кожного респондента.

Як видно з графіку (рис. 1), найбільше балів отримала шкала «Цілі» (29 балів). Це засвідчує наявність у досліджуваних конкретних цілей, які надають життю насиченості, осмисленості та часової перспективи.

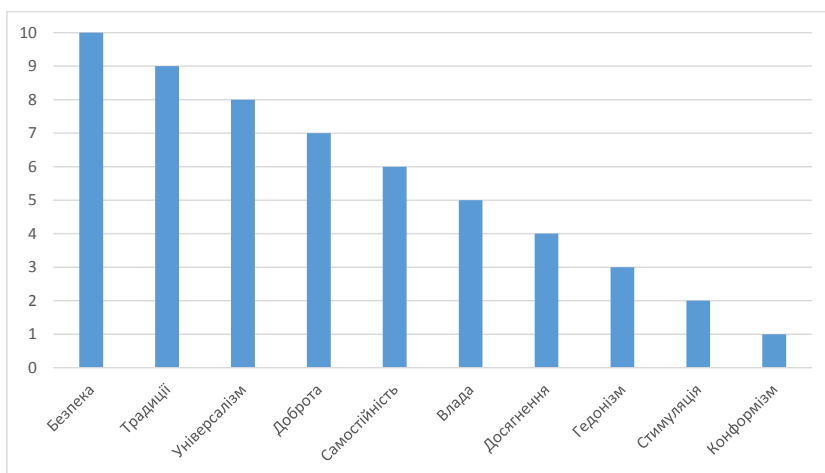

Рис. 4. Опитувальник цінностей Шварца 2 (на рівні особистісних пріоритетів)

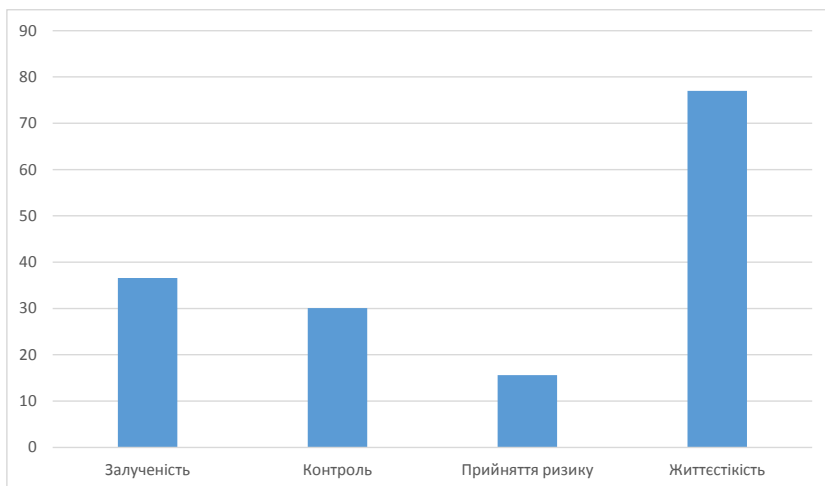

Рис. 5. Тест життєстійкості Мадді

Показник «Осмисленість життя» є загальним. Він вказує на те, що досліджувані вбачають смисл у процесі своєї життєдіяльності, причому цінності самого життя є для них важливішими за результативність дій.

За методикою «Орієнтовна анкета Баса» отримано результати, відображені на графіку (рис. 2).

Як бачимо, досліджувані переважно керуються задачами, тобто зорієнтовані на виконання певних дій. Також вони більше спрямовані на роботу в групі та взаємодію з іншими, ніж на самостійну діяльність. У зв'язку з цим особливого значення набувають цінності, пов'язані із груповою діяльністю та нормативними установками особистості у цьому процесі.

Керуючись методикою Шварца «Опитувальник цінностей», ми змогли дослідити такі цінності та здійснити їх ранжування на рівні нормативних ідеалів (рис. 3) та на рівні особистісних пріоритетів (рис. 4).

Найбільшу значущість для досліджуваних мають цінності, які знаходяться на 1–3 рангах: «Доброта», «Універсальність» та «Самостійність».

Найменшу значущість для досліджуваних представляють цінності, які знаходяться на 7–10 рангах. Це «Влада», «Гедонізм» та «Конформізм».

На рівні особистісних пріоритетів найбільш значущими для досліджуваних виявились цінності, які знаходяться на 1–3 рангах: «Безпека», «Традиції» та «Універсальність».

Найменшу значущість представляють цінності, які знаходяться на 7–10 рангах: «Гедонізм», «Стимуляція» та «Конформізм».

За методикою «Тест життєстійкості» Мадді ми отримали результати, відображені на рис. 5.

Найбільше балів набрала шкала «Залученість» (38). Це означає, що саме усвідомлення своєї безпосередньої залученості до того, що відбувається, є передумовою задоволення особистісною діяльністю. Це збільшує шанси знайти щось достойне та цікаве для себе. Водночас прийняття ризику не належить до пріоритетних цінностей. Загальна шкала «Життєстійкість» набрала 78 балів, що є високим результатом. Досить високий бал ми отримали за шкалою «Контроль», що вказує на осмисленість діяльності досліджуваних і корелює із резуль-

татами, отриманими за методикою «Тест смислових орієнтацій».

Наступним етапом дослідження було проведення кореляційного аналізу. Задля цього було відібрано значущі кореляції, відображені у таблиці 1. Цінності, поряд із якими стоїть цифра 1 або 2, розрізняються за приналежністю до нормативних ідеалів (1) чи до особистісних пріоритетів (2).

Таблиця 1
Значимі кореляції різних шкал із життєстійкістю

	Життєстійкість
Цілі	0,434**
Процес	0,515**
Традиції 1	0,351*
Досягнення 1	0,448**
Традиції 2	0,515**
Самостійність 2	0,546**
Досягнення 2	0,573**
Доброта 2	0,357*
Безпека 2	0,366**

Достатньо міцний зв'язок спостерігається між «Цілями» і життєстійкістю – 0,434**. Це вказує на те, що наявність цілей передбачає включеність та працездатність людини, що збільшує її життєстійкість.

Коефіцієнт кореляції між «Процесом» і життєстійкістю дорівнює 0,515. Процесуальність імпліцитно включає в себе поняття цілі; досягнення людиною цілі робить процес її буття емоційно насиченим, а діяльність ефективною, відтак і життєстійкість стає міцнішою.

Високий коефіцієнт кореляції між нормативною цінністю «Традиції 1» і життєстійкістю дорівнює 0,351*, що засвідчує зв'язок між цими двома факторами. Відмінність між шкалами «Традиції 1» і «Традиції 2» полягає в тому, що показники першої характеризують певні світоглядні засади, успадковані чи виховані форми буття; тоді як за другою шкалою визначається практичне застосування вироблених традицією норм та правил. Кореляція між цінністю «Традиції 1» і життєстійкістю засвідчує повагу до традицій, що й підживлює життєстійкість особистості. Це пояснюється заспокійливим впливом традиції на людську психіку: ритуалізовані форми буття забезпечують його стабільність, тому навіть віртуальний зв'язок із традицією здатний підвищити рівень життєстійкості особистості.

Коефіцієнт кореляції між цінністю «Традиції 2» і життєстійкістю дорівнює 0,515**. Якщо людина дотримується норм, усталених традицією, то її життєстійкість посилюється. Це можна пояснити тим, що людина, вдаючись у різних ситуаціях до перевірених моделей поведінки, більш захищена від стресів.

Коефіцієнт кореляції між нормативною цінністю «Досягнення 1» і життєстійкістю дорівнює 0,448**. Переконавання у важливості власних чи групових досягнень підвищує життєстійкість людини. Це надає їй мотивацію діяти та надалі досягати чогось у житті, а також забезпечує задоволеність життям.

Сильний зв'язок спостерігається між цінністю «Самостійність» і життєстійкістю і дорівнює 0,546*. Це пояснюється тим, що чим більше людина має власних думок і схильна обирати свій спосіб дії, тим міцнішою є її життєстійкість. Така людина виявлятиме креативність, яка захищає її від стресів і так само забезпечує задоволеність життям.

Коефіцієнт кореляції між цінністю «Досягнення 2» і життєстійкістю дорівнює 0,573**, що вказує на сильний зв'язок між двома факторами. Це значить, що чим більше людина намагається досягнути успіху у соціальній сфері, тим більше її життєстійкість. Така людина має цілі у житті і для їх досягнення виділяє багато енергії, що, у свою чергу, призводить до збільшення життєстійкості.

Цінність «Доброта 2» і життєстійкість мають високий коефіцієнт кореляції, який дорівнює 0,357*. Ш. Шварц тлумачить цінність «Доброта» як сфокусованість на благополуччі у повсякденній взаємодії із близькими людьми, а хороші стосунки з оточенням поліпшують емоційний стан, що і впливає на підвищення життєстійкості.

Коефіцієнт кореляції між цінністю «Безпека 2» і життєстійкістю дорівнює 0,366*. Такий зв'язок зумовлений тим, що відчуття безпеки створює сприятливому емоційному фону, завдяки чому покращуються всі показники життєстійкості людини.

Висновки. Комплексне застосування обраних для дослідження методик дозволило довести взаємозв'язок ціннісних орієнтацій та життєстійкості.

За загальною шкалою «Осмисленість» («Тест сенсових орієнтацій») досліджувані набрали високий бал. Це вказує на те, що вони проживають життя насичено, отримуючи від нього задоволення, тобто мають конкретні цілі, відчувають ефективну процесуальність свого буття.

За другою методикою – «Орієнтовна анкета Баса» – найбільше балів набрала шкала «Спрямованість на задачі», друга шкала – «Спрямованість на взаємодію», третя шкала – «Спрямованість на себе». Це значить, що досліджувані більше керуються поставленими задачами, тобто спрямовані на виконання певних дій. Також вони більше схильні до роботи в групі та взаємодії з іншими, ніж до одноосібних дій. Водночас самостійність посідає важливе місце серед нормативних ідеалів, що було виявлено на наступному етапі дослідження.

Методика «Опитувальник Шварца» застосовувалася для дослідження цінностей на рівні

нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів. Найбільш значимими для досліджуваних на рівні нормативних ідеалів виявились цінності «Доброта», «Універсалізм» та «Самостійність». Найменшу значущість для досліджуваних представляють цінності «Влада», «Конформізм» та «Ідеалізм». На рівні індивідуальних пріоритетів першорядними є цінності «Безпека», «Традиції» та «Універсалізм»; аксіологічно незначущими – «Гедонізм», «Стимуляція», «Конформізм».

За «Тестом життєстійкості» Мадді шкала «Життєстійкість» отримала високий бал. Це свідчить про те, що досліджувані мають високу життєстійкість, яка перешкоджає виникненню надмірної напруги у стресових ситуаціях та сприяє їх подоланню. При цьому визначальну роль відіграє усвідомлення безпосередньої залученості до того, що відбувається.

За результатами кореляційного аналізу із життєстійкістю прокорелювали «Цілі», «Процес», «Традиції 1», «Досягнення 1», «Традиції 2», «Самостійність 2», «Досягнення 2», «Доброта 2», «Безпека 2». Нагадаємо, що цифра 1 означає приналежність цінності до нормативних ідеалів, а цифра 2 – до особистісних пріоритетів.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі зв'язків особистісних та групових цінностей із життєстійкістю. Важливо також дослідити систему цінностей на рівні окремих структур. Наприклад, «Любов», «Розуміння», «Милосердя» (що корелює з християнською тріадою «Віра», «Надія», «Любов»); «Влада», «Гроші», «Насолода» (матеріалістичні цінності прагматично орієнтованої особистості); «Честь», «Гідність», «Закон» (як цінності, закладені в основу суспільного буття). Слід також визначити культурно-історичні контексти розуміння змін у системі цінностей. Дослідження цих змін

та виявлення причин аксіологічної переорієнтації є однією з передумов усебічного аналізу процесів, що відбуваються у соціумі, та чинників життєстійкості суспільства.

Література:

1. Алексєєв В.Г. Ціннісні орієнтації особистості і проблема їх формування / В.Г. Алексєєв. Київ : Міленіум, 1979. 115 с.
2. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации / А.Г. Здравомыслов, В.А. Ядов. Москва : Мысль, 1966. (Социология в СССР). (Том 2).
3. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. / А.Г. Здравомыслов. Изд-во СПбГУ, 2006.. 382 с.
4. Леонтьев Д.А. Тест жизнестойкости / Д.А. Леонтьев, Е.И. Рассказова. Москва : Смысл, 2010. 54 с.
5. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова. Вып. 1 / под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева. М. : Смысл, 2002. 255 с.
6. Марищук В.Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В.Л. Марищук, В.И. Евдокимов. СПб. : Издательский дом «Сентябрь», 2001. 260 с.
7. Ольшанский В.Б. Личность и социальные ценности / В.Б. Ольшанский. М. : Социология в СССР, 1965. 320 с.
8. Розов В.А. Адаптивные антистрессовые психотехнологии: Навч. посіб. / В.А. Розов. К. : Кондор, 2005. 335 с.
9. Khoshaba D. Early Antecedents of Hardiness / D. Khoshaba, S. Maddi. // Psychology Journal, Spring 1999. Vol. 51. С. 106–117.

Вакуленко А. Л., Чанчиков И. К. Особенности влияния ценностных ориентаций на жизнестойкость личности

Статья посвящена исследованию проблемы ценностных ориентаций и их влиянию на жизнестойкость. Проанализированы разные подходы ученых к определению категорий «ценностные ориентации» и «жизнестойкость». Авторы акцентируют внимание на том, какие ценности могут влиять на уровень жизнестойкости.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, аксиология, структура ценностей, жизнестойкость, личность.

Vakulenko O. L., Chanchikov I. K. Features of the influence of value orientations on hardiness of the individual

The article investigates problems of values and their influence on hardiness. There were analyzed various approaches of scientists to determine the categories of "value orientation" and "hardiness". The authors focus on the fact that values can affect the level of hardiness.

Key words: values, value orientations, hardiness, personality, vitality, structure of values.